

ЧЎЛПОН ШЕЪРИЯТИДА ХОТИН-ҚИЗЛАР ЗИЁСИ

Хумоюн Умаралиев

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти 3-курс талбаси

Аннотация. Мақолада Чўлпон шеъриятида тасвирланган Шарқ халқи тақдири ва унинг рамзий ифодалари хусусида фикр юритилган. Чўлпоннинг зулм остида эзилган халқ ҳаёти, қоронғи осмони, юрт бошидаги “кўланка” тўғрисидаги қарашлари шеърий иқтибослар орқали очиқ берилган. Миллат эрки, озодлиги деб нафас олган шоир лирикасида реаллик ва бадийлик уйғунлиги юксак маҳорат ва истеъдод билан акс этгани таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: йўқсул Шарқ, мазлум халқ, кўланка, зулм, тутқунлик, эркисизлик, ҳуррият.

Аннотация. В статье рассматривается судьба народов Востока и ее символические выражения, описанные в поэзии Чулпона. Через поэтические цитаты раскрываются взгляды Чулпона на жизнь угнетенного народа, темное небо, «тень» во главе страны. В лирике поэта, вдохнувшего свободу нации, проанализировано, что с высоким мастерством и талантом отражена гармония действительности и искусства.

Ключевые слова: обездоленный Восток, угнетенный народ, тень, угнетение, плен, воля.

Annotation. The article deals with the fate of the peoples of the East and its symbolic expressions, described in the poetry of Chulpon. Through poetic quotations, Chulpon's views on the life of the oppressed people, the dark sky, the "shadow" at the head of the country are revealed. In the lyrics of the poet, who inspired the freedom of the nation, it is analyzed that the harmony of reality and art is reflected with high skill and talent.

Key words: destitute East, oppressed people, shadow, oppression, captivity, freedom, will.

XXI асрда жаҳон иқтисодиёти, фан-техникаси, умуман, деярли барча соҳаларда юксак глобаллашув жадаллик билан илгариламоқда. Бу жараёнда Республикамиз дунё мамлакатлари орасида тенглар ичра тенг бўлмоқ учун росмана интилиб, ўз олдига мақсад қўйганидан қувонамиз. Чунки улкан жаҳон андозалари асосида марра олиш, албатта, натижа беради.

XX аср бошида иккига бўлиниб кетган жаҳидлар ҳам, қадимчилар ҳам хотин-қизлар масаласига жуда нозиклик билан ёндашишган, аёлларга ўқиш, сайловда иштирок этиш, тенг ҳуқуқли бўлиш имкониятини бериш лозимлиги ҳақида қурултойлар ўтказишган. Тарихнинг мана бу қирралари ҳали-ҳамон очилмай қолмоқда.

Бу даврда миллат, хусусан, хотин-қизлар зиёси масаласи жаҳидчилик ҳаракатининг ва адабиётининг етакчи ғоясига айланган эди. Бунинг боиси шундаки, жаҳид маърифатпарварлари таълим ва тарбия масаласинининг бош ўзаги аёлларда ва оналарда эканини яхши билишган. Чунки, жамият ҳар томонлама комил оилалар ва улар тарбиялаётган фарзандлар эвазига барқарорлашиб боради.

XX аср бошларида юртимизда ҳамон жаҳолат давом этаётган эди. Шунинг учун давр адабиётида илмсизлик, мутаассиблик балоси келтириб чиқарган хотин-қизларнинг тутқинлиги, эрксизлиги, никоҳдаги тенгсизлик жадид маърифатпарваларининг ижтимоий муносабати ўлароқ асарларга сингди. Аёлларнинг ҳақ-ҳуқуқлари эркаларникидан кам эмаслигини, шундан келиб чиқиб, уларнинг жамиятдаги мавқеи ҳам эркаларнинг ижтимоий даражасида эканини жадидлар биринчилардан бўлиб эътироф этдигина эмас, балки исбот этди ҳам.

XX аср маърифатпарвар ижодкори Чўлпон ҳар бир жамиятнинг тараққий этганлик белгиси ундаги хотин-қизларнинг турмуш даражаси билан белгиланишини, ўзбек аёли нафақат ўз озодлиги, балки юрт хуррияти учун ҳам кураша оладиган кучга эга эканини биларди. Шунинг учун ҳам айнан шу масалани ижодининг етакчи мавзуларидан бирига айлантди.

Демак, мукамал турмуш тарзига эришмоқ учун эр-хотин баробар замондан хабардор бўлиши керак. Бунинг учун уларга илм эшикларига кенг йўл, қисқаси, эркинлик даркор. Бу ғоя қарийб барча умумтуркий адиблар бадиий хазинасидан жой олди. Масалан, қрим-татар шоири Умар Ипчи ижодига мансуб “Кимдан ёрдам?” шеъри татар хотин-қизларининг аянчли тақдирлари, тўрт девор ичида кечаётган зулматли кунлари, номувофиқ никоҳ фожеасидан заволят топётган умрлари ҳақидадир. Ушбу шеър 1917 йилда ёзилган бўлиб, ундаги масала деярли барча туркий халқларнинг замондош шоирлари ижодида учрайди. Умар Ипчи:

*Татар қизи қари умр қучогида эзиларкан,
Ойдин йўли қалин қора пардалар-ла тўсиларкан.
Кун кўрмасдан, завқ сурмасдан, тўрт деворнинг орасида
Азоб чекиб, хўрлик кўриб, ёш ҳаёти кесиларкан
Йўқми бир қўл, қалин қора пардаларни қўпоражак?
Йўқми бир мард, бу ёш қизни азоблардан қутқаражак? [1; 33]*

мисралари орқали хотин-қизлар ҳуқуқсизлигини ифодалаб, уларни қутқаришга қодир кучни орзу қилади. Чўлпон эса:

*Фақат, мен бир ўзим, Шарқнинг бир қизи
Баҳор келганини кўрмай қоламан
Узун, қора қишининг кетмасдан изи
Унинг дўсти - қузни кутиб оламан [2; 388] (“Шарқ қизи”)
ёки
Сиёҳпарда билармисанг – у олчоқ
Аски дунё сани биза бироқмиш.
Эркили ўлан қодинларинг бошига
Дин исминдан асирлиги у тақмиш [3; 36] (“Ўзбек қизи” учун (Усмонлича)
Менда-да қанот бор, лекин боғланган...
Бог йўқдир. Шох йўқдир. Қалин девор бор:
Сўзлари садафдек, товуши найдек
Кўйим бор...уни-да деворлар тинглар...[3; 49] (“Мен ва бошқалар”)*

мисраларини ёзар экан, бу фожеа нафақат ўзбек қизлари, балки бутун Шарқ аёллари қисматидаги ҳақсиз ёзуқ деб билади. Шоир кўнглида уйғонган ачиниш ҳисси, ер асираларининг озодлиги орзуси унинг “Қор кўйнида лола”, “Кеча ва кундуз” каби насрий асарларига ҳам кўчди. “Аёлларнинг ҳақ-ҳуқуқлари эркакларникидан кам эмаслигини, шундан келиб чиқиб, уларнинг жамиятдаги мавқеи ҳам эркакларнинг ижтимоий даражасида эканини, бизнингча, Фитрат жадидлар ичида нисбатан биринчилардан бўлиб эътироф этдигина эмас, балки исбот этди ҳам”. Намунали оилалар орқасидан келадиган турмушнинг мукамал манзараси тўғрисидаги қарашлар Фитратнинг “Раҳбари нажот”, “Оила”, Саид Аҳрорийнинг “Оила китоби (Хоним-қизларимизга тортиқ)” каби рисоларида ҳам жамият тараққиётини кўзлаган тавсиялари билан муаллифлар ижтимоий идеалини ифода этди.

Жаҳолат қуршовидаги хотин-қизларнинг эрки масаласи, уларнинг мувофиқ никоҳ ва севгига муносиб экани асарлар мундарижасининг асосини ташкил қилди. Шундай қилиб, руҳий ҳолат, юрак иқлими-ю, қалб пейзажининг юксак тасвири инсоний муҳаббат қуйланган шеърларда янада нозиклашиб борди. Масалан, Фитратнинг “Ўзбек ёш шоирлари” тўпламига кирган “Бир оз кул” шеърида тасвирланган малак шоир эстетик идеалини белгилашга лойиқ сиймо. Шоир уни қизил гул, гўзал қушга ўхшатади. Бу гул, яъни маъшуқа лирик қаҳрамон борлигининг султониدير. Биргина юзи, қора кўзию нигоҳидан жонлар тугул дунё айланса арзийди. Шоир мана шундай етук сийрат қаршисида лол, севгисини изҳор қилмоққа ожиз. Унинг йўлида тупроқ бўлиб, пойида бош эгиб, ҳолини баён қилишга ҳам қурби йўқ. Шоир:

Истар эсанг, менга келиб гапурма,

Ёнимда ҳеч ўтурма!

Ёлғиз йиғлаб турганимни узоқдан

Кўрганигда...марҳамат эт, бир оз кул [4; 36] -

дея ёридан бир табассум кутади. Чўлпоннинг айнан шу тўпلامдаги “Суйган чоқларда” шеърида ҳам севилгучи гўзалларнинг маликаси ўлароқ таърифланади. Боғдаги энг чиройли гул гунафша унинг латофатини ҳар қанча сўзласа-да, битмайди, булбулнинг сўнгсиз ноласи унинг туфайли. Фитратнинг лирик қаҳрамони “кулубгина мен сари ҳам боқарми?” дея ёрининг назаридангина умид қилса, Чўлпонда эса:

Йўлларингда “шитир” этса сўлган барг,

Қулогимга мусиқалар келтирур:

Қачон сенинг мусиқали овозинг

Сенинг мени “суйганигни” билдирур? -

сатрлари орқали тўғридан-тўғри севгига жавоб кутади. Сўлган баргга жон бериб қуйлатган, овози ҳам куйга монанд қўл етмас малак Чўлпон шеъриятида ифодаланган энг юксак эстетик идеал ҳисобланади. Айтиш жоизки, бу давр адабиёти нафақат маърифатли шахс, балки хотин-қизлар эркинлиги орқали жамиятнинг озодлиги орзусини талқин этди.

Чўлпон адабиётнинг қайси тур, қайси жанрида ижод этмасин, унинг кўплаб асарларида ягона ғоя муштараклигини кўраимиз. Чўлпон ижодининг марказида эркинлик масаласи туради.

“Абдулхамид Чўлпоннинг Шарқ аёллари хусусидаги мулоҳазалари ҳозирги кунда атрофлича таҳлил этилмоғи лозим. Чунки шоир давр сўраган ўша мавзудан ўз қарашларини баён

этиш учун фойдаланган” . Чўлпон “Мен ва бошқалар” шеърини ёзишда сарлавҳадан сўнг “Ўзбек қизи оғзидан”, деб ёзиб қўяди. Ўзбекистон Қаҳрамони, олим ва адиб Озод Шарафиддинов Чўлпоннинг “Яна олдим созимни” китобига ёзган сўзбошиси: “Кулган бошқалардир, йиғлаган менман...” (Чўлпон таржимаи ҳолига дастлабки чизгилар) деб сарлавҳа қўяди. Ҳа, бу мисраларда йиғлаган, нафақат, ўзбек қизи, балки халқнинг ёш-у қариси, ҳатто, зиёлиси эди.

Чўлпон шеърини билан танишар эканмиз, уларнинг ичида “Ўзбек қизи оғзидан” эмас, балки юрагидан отилиб чиққандек туюлгучи байтларни кўплаб учратамиз. Мисол учун, “Қиз кўшиғи” шеърдан олинган қуйидаги байтларни олайлик:

Сиқиқ қафасларда

Яйрай олмаймен.

Жаннат боғлар бор-ку

Сайрай олмаймен” .

Ёки:

Хасратим кўп, элга

Айта олмаймен.

Армоним кўп, дилга

Жойлай олмаймен” .

Абдулхамид Чўлпон “Куш ҳадиги” шеърда қуйидаги мисраларни ёзади:

Фақат заиф вужудини қанча урсун деворларга,

Балки унинг юмшоқ тани тўлиб кетсун ол қонларга .

Бу тасвир қафасдаги куш ҳақида, лекин шоир бу байт орқали ҳақиқий қафасга солинган кушлар ўзбек хотин-қизлари демоқчи бўлаётгандир. Бу кушларнинг фақат танлари эмас, юраклари ҳам қизил қонларга тўлган эди.

“Наврўз кунда” шеърдаги бу парчалар ўзбек аёли қисматига ачинган Чўлпон қалбидан сизиб чиқади:

Наврўз куни эркисларга эрк берар,

Ўзбек қизи эркли кунда бўшолмай,

Зиндон каби тор уйдан чиқолмай,

Қалин, оғир деворларни йиқолмай,

Борлигини кенг дунёга отолмай

Чин эрк кунни кута-кута телмирар...

Чўлпон ўзбек хотин-қизлари дардига малҳам қидиради. “Каптар” номли шеърда эса ривоятлардаги ботир қиз Семирамисга қарата қуйидагча нидо қилади:

Эй, денгизнинг сувларидан қувват олган ботир қиз,

Кел, мундаги тутқун қизга ёлборайлик иккимиз!”

“Шоир яшаган даврда ёшларнинг саводи ва истиқболи, ўзбек хотин-қизларининг тақдири масаласи миллат ва жамият олдида турган энг долзарб масала эди. Хотин-қизлар тақдири ва нафосатига бағишланган шеърларида Чўлпон табиат мўъжизаси саналмиш аёллар дунёси ва қалбини нозик дид билан илғаб олди ва шоҳ сатрларга жойлади. “Шарқ қизи”, “Мен ва бошқалар”,

“Қиз қўшиғи”, “Ер асиралари”, “Паранжи”, “Келинчак”, “Зангбунинг қизи” каби шеърлари бунга ёрқин мисол бўлади”.

Жамиятдаги барча аёллар бошқалар раъйига кўра тақдирдан рози бўлиб кетиб, алалокибат, бахтсизликка маҳкум бўлиб қолаётганларини қоралайди. Чўлпоннинг орзуси аёллар ҳурлиги, илм-маърифатли бўлишидир. Улар ҳам инсон сифатида ўз хоҳиш-истакларига кўра яшаши, илм олиши, оила куришини орзу қилади. Жамиятни огоҳликка даъват этади.

Маълумки, маърифатга йўғрилган фикр, ғоя ҳар қандай шахсни, жамиятни турли тажовузлардан ҳимоя қила олади. Халқимиз маънавий ва ахлоқий қадриятларида ватанпарварлик, инсонпарварлик, миллий ифтихор, бағрикенглик каби хусусиятлар устувордир. Уларни изчил тарғиб қилиб бориш билан маънавий таҳдидларга ғоявий зарба бериш мумкин.

Маърифат – кишиларнинг онг-билимини, маданиятини оширишга қаратилган таълим-тарбия ҳамдир. Демак, жаҳолат билан маърифат бир-бирига қарама-қарши, бир-бирини сиқиб чиқарадиган тушунчалардир. Маърифат инсонни доимо тўғри йўлга бошлайди. Маърифат кимгадир кўз-кўз қилинадиган, ортида қандайдир яширин бўлган нарса эмас. Жаҳолат каби кучларга доим маърифат қарши чиқа олади. Чунки, маърифат – тўғри йўлга бошловчи куч. Маърифат – инсонни маънавий камолотга етказувчи узлуксиз таълим-тарбия жараёнидир.

Собик шўро тузумида кўпгина халқларни маънавиятга ва маърифатга чорлаган кўпгина ватандошларимиз ўлдирилган. Улар ёмон ишлари учун эмас, балки жаҳолатга қарши маърифат билан курашганлари учун отиб ўлдирилган.

Чўлпон жамият учун аёлларнинг ўқимишли билимли бўлиши нақадар зарур бир вазифа эканлигини тўғри анлаган шахс эди. У миллат деб яшади шу миллат эртаси учун куйди, ёнди. Чўлпон билардики, аёлнинг оилада тутган ўрни, фарзанд тарбиясида тутган ўрни беқиёс эди. Ўқимишли, зехнли аёл тарбия беришда ҳам ҳамиша ўзи учун тўғри йўналиш танлай олади. Оилада фарзанднинг илм фанга қизиқишида онанинг ўрни бор. Бизнингча 20- йилларда “Бибихоним” мадрасасида 50 та аёл таълим олгани бу паст кўрсаткичдир. Чунки фақатгина 40-50 та аёл бутун жамиятдаги аёллар ўрнини боса олмайди. Буни очиқ кўз билан кўра олган Чўлпон бу масалани қайта-қайта, эринмасдан қаламга олаверади, хоҳ публицистика, хоҳ драматургия ва хоҳ лирика бўлсин. Зеро, бу мавзуга тур ва жанр чегаралари бегона.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Умер Ипчи. Кимден ярдымъ? // Ёылдыз, 1987. – №6.
2. Чўлпон. Яна олдим созимни. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1994.
3. Чўлпон. Гўзал Туркистон. – Т.: Маънавият, 1997.
4. Фитрат. Танланган асарлар. IV жилдлик. I жилд. – Т.: Маънавият, 2000.